

A vidéki Magyarországon élők transznacionális migrációs tapasztalatai

Váradi Monika Mária (szerk.): Migráció alulnézetből¹

Virág Ádám

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2019.4.6>

A szerkesztett kötet olyan, napjainkban sokakat érintő migrációs, foglalkoztatási kérdéseket feszeget, amelyek egyre inkább a hazai társadalomtudományi vizsgálatok figyelmének középpontjába kerülnek. A kötet bemutatja a magyarországi transznacionális (vagyis határokon átnyúló) migráció formális és informális munkavállalási tapasztalatait és ezek társas kapcsolatokra gyakorolt hatásait: az érintettek viszonyrendszereit, valamint családi és baráti kapcsolataikat, a tágabb közösség életét befolyásoló tényezőket. A szerzők a transznacionális migrációban érintett különböző társadalmi pozíciójú családok migrációs döntései mögött meghúzódó okokat járják körül, különféle térbeli és társadalmi mobilitási utakat elemezve, miközben ezeknek a vidéki társadalomra, helyi közösségekre gyakorolt hatásait is megpróbálják megragadni.

A könyv tanulmányai új és érdekes kérdéseket fogalmaznak meg, emellett a hagyományos kvalitatív módszerek mellett speciális módszertant is alkalmaznak. A kutatás előzményének tekinthető Durst Judit észak-magyarországi megélhetési stratégiákat, külföldre irányuló transznacionális migrációt vizsgáló kvantitatív és kvalitatív módszereket alkalmazó terepmunkája, ami segítséget nyújthatott a kutatás irányainak kijelölésében és a vizsgálati dimenziók lehatárolásában. A *Migráció alulnézetből* című könyv összefoglalja azokat a kutatási eredményeket, amelyeket egymástól távol eső különböző magyarországi helyszíneken, túlnyomórészt kvalitatív adatgyűjtési technikával gyűjtöttek. A kutatási projektet és a kötet létrehozását a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal OTKA-pályázata finanszírozta.

A kvalitatív módszereken alapuló vizsgálat három különböző gazdasági és társadalmi jellemzőkkel leírható terepen folyt: egy dél-dunántúli kisvárosban és környékén, egy észak-magyarországi városban és egy dél-alföldi faluban. A kutatók korábbi vizsgálataik során szerzett kutatási tapasztalataikból következően nem voltak teljesen ismeretlen terepen, helyismeretük segítségükre volt a kutatás megvalósításában. A kutatás módszere lehetőséget adott a lokális viszonyok feltérképezésére, fő célja azonban a migrációs döntések mögött húzódó strukturális összefüggések megismerése volt. A szerkesztett kötetben helyet kaptak korábban folyóiratokban publikált tanulmányok átdolgozott, kiegészített változatai is.

1 Váradi Monika Mária (szerk.): *Migráció alulnézetből*. Budapest: Argumentum Kiadó - MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, 2018, 234 o.

A szerkesztői előszóban olvashatunk a kötet keletkezési körülményeiről, a cím-választás indoklásáról, ami egyben az értelmezési kereteket is kijelöli. A fogalmi keretek tekintetében a szerzők álláspontja nem egységes. Míg Németh, Váradi és Virág migrációként definiálják a vizsgált jelenséget, addig Durst a mobilitás etnográfiaiban, antropológiában alkalmazott fogalmát használja, a cirkuláris migráció helyett a periodikus (*recurring*) mobilitás fogalmát részesíti előnyben. A folyamatok értelmezésében ez azonban nem jelent lényeges különbséget. Az elemzés szakszerűségét emeli, hogy a kutatók a migráció/mobilitás fogalmával megragadott folyamatokhoz nem kötnek pozitív vagy negatív jelentést.

A kötet első – „Elméleti kaleidoszkóp – a migrációs tapasztalatok értelmezési lehetőségei” című – fejezetében az időszakos vagy cirkuláris migráció keretrendszerét ismerteti és rendszerezi Váradi Monika Mária, a kötet szerkesztője. A transznacionális migráció elméletére alapozva és a cirkuláris migráció fogalmából kiindulva kifejti, hogy nem igazán jöttek létre olyan formális intézmények, melyek szervezett formában támogatnák a hazai településekről külföldre irányuló migrációt, miközben az informális csatornák jelentős szerepet játszanak. A vizsgálatban használt ’transznacionális migráció’ fogalmában a transznacionális térben való mozgást, a transznacionális kapcsolatok ápolását látja döntő tényezőnek. Ebben a fejezetben szó esik a Magyarországról külföldre irányuló munkavállalási célú migrációt erősítő globális egyenlőtlenségekről is, az Európai Unió belüli és az úgynevezett harmadik országokból induló migráció sajátosságairól és a külföldön dolgozó magyarok helyzetéről. A migrációt kiváltó okok és a migrációban érintettek tapasztalatai mellett a résztvevők mozgásterének (ágenciájának) nagyságát Váradi kulcskérdésként jelöli meg, melyet a kutatás a strukturális kényszerek szabta életfeltételek különbözőségének tükrében vizsgál.

A bevezető a strukturális változások előidézésének lehetőségei mellett a függőségi viszonyok kialakulásának mechanizmusával is foglalkozik. Az elemzés értékét az adja, hogy a különböző elméletek ismertetése mellett a saját tereptapasztalatokat szintetizálja, összehasonlítja más nemzetközi kutatási eredményekkel, azaz a szakirodalmi összefüggéseket empirikus eredményekkel árnyalja. A szakirodalmi rész összességében azt hangsúlyozza, hogy a migráció a globális társadalmi egyenlőtlenségeket nem képes megváltoztatni, azonban a kibocsátó országokban korlátozottan pozitív változásokat idézhet elő.

Összesen hét tanulmányt tartalmaz a kötet, az empirikus adatgyűjtés eredményeit közlő cikkeket párokba rendezve értelmezhetjük. Két fejezet olyan roma/cigány fókuszú kutatás eredményeit osztja meg, amely közösségi szinten vizsgálja a transznacionális migrációt. Az egyik az észak-magyarországi roma transznacionális munkások mobilitási tapasztalatait járja körül, a munkavállalási célú elvándorlásban leginkább érintett fiatalokra fókuszálva. A másik tanulmány az eltérő társadalmi kapcsolatok hatását ismerteti a transznacionális migráció szempontjából. Mindkét elemzés rámutat arra, hogy a migrációs döntésekben és stratégiákban nem az etnicitás, hanem a társadalmi helyzet játszik alapvető szerepet, s ezzel szorosan összefügg a családok kapcsolatrendszerének minősége (milyensége) és nagysága.

Durst Judit egy észak-magyarországi kisvárosban végzett etnográfiai kutatást. Tanulmányában („Ez se élet, ez a kóborlás”) a fogalmi keretek ismertetésekor leszögezi, hogy cirkuláris migráció helyett a visszatérő vagy a periodikus mobilitást használja. A fejezet azt mutatja be, hogy az érintett roma/cigány családok migrációjuk során hogyan használják társadalmi tőkeként a rokoni kapcsolathálójukat. A prekariátushoz tartozók egy speciálisabb csoportot képeznek, mozgásuk inkább földrajzi mobilitással írható le. Durst a nemzetállamok vizsgálata helyett az egyének mozgására és az azt befolyásoló társadalmi, gazdasági, politikai tényezőkre fókuszál. A romák/cigányok transznacionális mobilitásának, társadalmi mobilitásuk esélyeinek értelmezésére a Kanadában menekültstátuszt kérők beszámolóit elemezve tesz kísérletet. A tanulmány szerzője, aki korábban is végzett kutatást az észak-magyarországi transznacionális migrációban érintett romák/cigányok körében, különböző migrációs mintázatokat és térbeli mobilitási utakat mutat be, amelyek a szóban forgó kisvárosból elvándorlók társadalmi mobilitására (illetve ezek esélyére) is hatással vannak.

A szerző interjúrészetekkel illusztrálja a migrációban érintett résztvevők és családtagjaik hazai és a célországban tapasztalt életkörülményeit, a migrációs utak során szerzett benyomásaikat és a torontói életkezdést. Durst az interjúk fényében úgy látja, hogy a transznacionális migráció nem csupán a csekély anyagi tőke felhalmozására irányuló folyamatként értelmezhető. Az érintettek – jelen esetben az emigrációra kényszerülő romák/cigányok – földrajzi mobilitásuk során nem a globális kapitalizmus áldozataiként, inkább társadalmi mobilitásuk előmozdításának aktív szereplőiként tűnnek fel. Alakítói saját életüknek, akik egyéni céljaik eléréséhez, így migrációs, avagy térbeli mobilitási törekvésekhez is a rendelkezésre álló erőforrásaik közül leginkább a támogató (rokon) kapcsolathálózatokra támaszkodhatnak.

„A kapcsolathálózatok szerepe a migrációban egy cigányfalu perspektívájából” című tanulmányában Virág Tünde egy dél-dunántúli, többségében romák/cigányok lakta faluban végzett terepmunka eredményeiről ad számot. A lokalitást, ahol ezek a családok a mindennapi életüket élik, az egyének társadalmi kapcsolatrendszerén keresztül értelmezi. A szerző szerint a jellegzetes migrációs utakat tekintve nincs eltérés a romák/cigányok és (ebben az esetben a kisebbséghez tartozó) a magyarok között. A migráció, a külföldi munkavállalás a társadalmi helyzet alapján szerveződik, azaz elsősorban a személyes kapcsolathálózaton keresztül, nem pedig etnikai alapon. A romák/cigányok között két migrációs mintát különböztet meg: a magas társadalmi státuszú romáké erősen hasonlít a kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkező nem romák migrációjához. A másik mintázat a legszegényebb roma családoké; esetükben látszólag csakis etnikai alapon szerveződik a külföldi munkavállalás, e mögött azonban kizárólag az egyedüli erőforrásként mozgósítható családi, rokoni hálót láthatjuk.

A terepmunka eredményei azt mutatják, hogy a helyben működő, közösséget építő intézményrendszer tevékenysége mérsékli a helyi romák/cigányok migrációs aspirációit. A tanulmány ismerteti a külföldi munkavállalás itthon maradtakra gyakorolt hatásait (kapcsolathálózat, családtagok szeparációja) mind az időszakos (cirkuláris)

migrációban részt vevők, mind a véglegesen emigrálók esetében. Virág a külföldi munkavállalás (akik végleg elmentek, definiálásában a „leszedettek”) tipizálásán keresztül elemzi a migrációs tapasztalatok rétegzettségét. A két migrációs stratégiát (a lehetőségekhez való alkalmazkodás migrációja és a kiszolgáltatottság migrációja) a cikk végén összefoglaló táblázatban jeleníti meg, ami áttekinthetővé teszi a különbségeket. Habár a szerző számára ismert volt a terep – mivel többször végzett korábban kutatást a településen –, kihívást jelentett számára, hogy az informális külföldi munkáról információhoz jusson, helyi segítők azokhoz a családokhoz igyekeztek terelni őt, amelyek tagjai legális munkát vállaltak külföldön. A beszélgetések menetét befolyásolta a helyi segítők azon törekvése, hogy ellenőrizzék, korrigálják és figyelemmel kísérik az adatgyűjtés menetét és a faluról, a falubeli migrációról alakuló képet.

Az eddig bemutatott írások alapvetően közösségi szinten elemzik a földrajzi mobilitás hatásait a tágabb környezetre. A következő tanulmányok a közösségi szinttől az egyéni szint felé mozdulnak, és mikroszintű vizsgálódások eredményeit közlik családi vagy egyéni (összehasonlító) esettanulmányok formájában.

„Házi idősgondozás – a házicselédség vagy az önmegvalósítás útjain?” című tanulmányában három házi idősgondozással foglalkozó nő szerepmintáinak feltérképezésére vállalkozik Németh Krisztina, aki a cselédmetafora és az önmegvalósítás szubjektív értelmezését helyezi az elemzés középpontjába. Módszerként a narratív és nem narratív kérdezői technikákat használja a félig strukturált mélyinterjúk felvételekor. Az idősgondozás és a cselédség párhuzamba állítása kifejezetten érdekes és vizsgálati szempontból egyedi összefüggések felfedését teszi lehetővé. A házi cselédség és a jelenkori gondozó-ápoló feladatokat ellátó transznacionális migráció során munkát vállaló házi idősapólok életésélyeinek, élethelyzeteinek párhuzamba állítása kerül a kutató érdeklődésének homlokterébe. Konkrét tapasztalatokról és párhuzamba állítható cselekvésekről ad számot akkor, amikor a cselédek/idősgondozók időbeosztásáról, munkájáról, feladatairól, valamint a stigmákról, társadalmi elszigetelődésről, a nyelvi és kulturális különbségekből következő izolációról, a társas kapcsolatok leépüléséről ír. A szerző tanulmányában a viszonyrendszerek széles palettáját is megjeleníti, amitől könnyen értelmezhető lesz a két különböző társadalmi helyzet szembetűnő hasonlósága. Miközben az érintettek a maguk helyzetének értelmezésekor a cseléd újkori fogalmának definiálásával küzdenek, társadalmi helyzetüket és tapasztalataikat a szerző a korábbi háztartási alkalmazottakéval állítja párhuzamba. A cselédmetafora meghatározó tényezője a megbecsültség érzésének a hiánya, az autonómia megtartására és a munkavégzéshez kapcsolódó határok pontos kijelölésére tett erőfeszítések. Napjaink házi gondozói munkája és az egykori házicselédség közti különbség leginkább a nagyobb autonómiában és a mobilitás lehetőségében jelenik meg.

A „Kisfalusi nők a globális gondozási piacon” című tanulmányban Váradi Monika Mária a cirkuláris migrációban részt vevő vidéki nők körében végzett interjúk felmérés eredményeit ismerteti. A tanulmány a migrációt befolyásoló strukturális hatások vizs-

gálatán túllépve struktúra és ágencia viszonyát helyezi a középpontba. Azt vizsgálja, hogy a cirkuláris migráció miként befolyásolja az egyének, családok szabadságát és autonómiáját. Az informális és a formális foglalkoztatás jellemzőinek feltérképezése további érdekes viszonyrendszerekre és hallgatólagos, rejtett, titkolt megállapodásokra derít fényt. A formális és informális munka közti különbségeket összevetve, a tapasztalatok leírásával szemlélteti a külföldön időseket ápoló nők gondozási stratégiáit és a gondozás során alkalmazott taktikákat. A szerző interjúrészleteken keresztül személyes betekintést enged a migrációban érintett munkavállalók nyilvános és privát térhasználatába, mindennapi tapasztalataiba. A gondozói munka során átélt élmények, a munkavégzés során szerzett tapasztalatok kirajzolják a gondozók és gondozottak viszonyrendszerét, a munka során megjelenő versenyhelyzeteket, a versengést. A gondozási tapasztalat végtelesen családfüggő. Az erősen hierarchizált viszonyrendszertől egészen az egyenrangúig találunk példákat. A hierarchikus viszonyok megjelenítésének szemléletes példája, amikor a gondozóról alkotott lealacsonyító kép a gondozott családtagjaival való viszonyban is megjelenik. A női migráció főként a gyermekes nők helyzetét, életkörülményeit érinti. A családfenntartó szerepek átvállalásával az itthon maradt családtagok és gyermekek gondozásának helyzete javulhat, ami akár a családon belüli szerepek átrendeződésével is járhat. A családi szerepek, elvárások tekintetében hazánkban azonban nem történik jelentős változás, hiszen inkább az apák tartós távollétéről beszélhetünk, ugyanakkor az anyák tartós távolléte több országban (Lengyelország, Ukrajna, Fülöp-szigetek) heves diskurzust indított el a hagyományos családmodellről.

Az interjúrészletek főként az informális munkában érintettek körülményeit, tapasztalatait taglalják, ugyanakkor a külföldi élmények mellett megjelennek a korábbi magyarországi munkatapasztalatok is úgy, hogy közeli képet adnak az érintettek családjáról és a családban betöltött szerepéről és pozíciójáról. A szerző a családok jövedelmi és megélhetési helyzetének javulása mellett arról is beszámol, hogy a külföldi munkavállalásban érintett asszonyok autonómiája megerősödik. Ennek ellenére a családi viszonyok, főként a nemi szerepek, valamint a családon belüli munkamegosztás változatlanok látszik a transznacionális migrációban érintett falusi nők életében.

A „Családtörédekek” című tanulmányt, amely a transznacionális migrációban érintett különélő családtagokra koncentrál, fókuszba helyezve az itthon maradt szülőket, szintén a kötet szerkesztője írta. Váradí ebben a részben a transznacionális migráció azon hatásait elemzi, amelyek a tartós, illetve végleges kint maradáshoz és annak következményeihez kapcsolódnak. A családtörédekek szó jelentése az otthon maradó anyák migrációs történeteiben megmutatózó perspektívára utal. A család-történetek megvilágítják egy-egy terepen a középosztályhoz/elithez tartozó családok helyzetét, a családi kapcsolathálózatokat és a családtagok helyzetét. Az elemzés a migrációs döntések mögött meghúzódó autonómiatörekvések mellett a szülők érzelmi megrázkódtatásait is megjeleníti.

A „Kiköltöző és otthon maradó gyerekek” című tanulmány szintén Németh Krisztina munkája, aki a gyerekek szemszögéből elemzi négy esettanulmány segít-

ségével a transznacionális migrációt. A tanulói interjúkból és gyerekrajzokból álló újfajta módszertannal tesz kísérletet kutatási kérdése minél tökéletesebb megválaszolására. Az interjúalanyok és a rajzokat készítő gyermekek kiválasztása előre meghatározott feltételek alapján történt.

Kifejezetten érdekesnek tartom a narrativastimuláló kockák alkalmazását a kutatás során, ami a személyes, mélyebb információk megszerzésére irányult. Az interjúzás során alkalmazott projektív módszer rejtett véleménystruktúrákat vizsgált, mindemellett az érdeklődés felkeltésének is egyik hatékony eszköze volt. Módszertani triangulációt alkalmaz a szerző, azaz kombinálja a különféle, társadalomtudományban használatos módszereket. A vizuális, verbális és a projektív technikák kombinációjával éri el azt, hogy az általa vizsgált kérdéskört mélyrehatóan és több szempontból tudja értelmezni. Munkája során a gyermekrajz-elemzést a problémafeltárás eszközeként alkalmazza. Esettanulmányok segítségével két-két helyzetet elemez: a transznacionális migrációban tapasztalatot szerzett, valamint az otthon maradó gyermekekét. A nehézségek mellett a gyermekek ágenciájára is figyel a migrációs helyzetekhez való alkalmazkodás vizsgálatakor. A migrációhoz kapcsolható változások körébe sorolja a szerző a családtagok egymásra fordított idejének mennyiségét, minőségét és a családon belüli viszonyok átformálódásának különféle módjait. A migráció a családi kohézióra is hatással lehet: megszilárdíthatja, ugyanakkor tompíthatja is a családi kríziseket. Az elemzés során hangsúlyozza, hogy az összefüggések a mindenkori családi kontextustól függenek.

Összességében a szerkesztett kötet olyan, empirikus adatokban gazdag információkat tartalmaz, amely a transznacionális migráció során meghozott egyéni, családi döntések hátterét és az élethelyzetek sokféleségét mutatja be. Ajánlatos lett volna azonban egy olyan tanulmány megjelentetése is, amely összehasonlítja más vidékeken élők (társadalmi kirekesztéssel veszélyeztetett csoportok) transznacionális migrációs tapasztalatait. Ezzel az összehasonlítással érdekes kutatási eredményeket kaphattunk volna a települési típusok között megmutatózó különbségekről vagy hasonlóságokról. Nem annyira a szerzők által vizsgált probléma – azaz a migráció összetett jelensége – újszerű, mint inkább a feldolgozás módja. A kötet erőssége abban áll, hogy a transznacionális migrációban érintettek tapasztalatait, egyéni élethelyzeteit helyezi a középpontba úgy, hogy a döntések mögött meghúzódó mobilitási törekvéseket különböző társadalmi pozíciójú családok perspektívájából mutatja be, ezáltal új kutatási eredményeket hoz a felszínre. Az interjúk elemzése megmutatja, hogy a kapcsolathálózatok meghatározó szerepet játszanak a migrációs utakban. Ezek kiterjedtsége, használhatósága viszont a migrációban részt vevők társadalmi helyzetétől függ, miközben a migráció erre is és a kapcsolathálóra is hatással lehet. A kötetet ajánlom mindazoknak, akik a migráció kutatásának azon eredményeit szeretnék megismerni, amelyek az érintettek szemszögéből adnak rálátást napjaink transznacionális migrációjának sajátosságaira.